Romanoslavica XLIV

ANDREÏ MAKINE ÎNTRE RUSIA ŞI FRANŢA, ÎNTRE ORIENT ŞI OCCIDENT

Antoaneta OLTEANU

Andreï Makine, născut la 10 septembrie 1957 la Krasnoiarsk, „autor francez de origine rusă", cum este recunoscut în general, nu poate trece totuşi peste formaţia/ educaţia rusă (nu trebuie să uităm totuşi că, pe linie maternă, aşa cum ne spune mitul lui, are ascendenţă franceză). În Rusia a studiat limba şi literatura franceză la Universitatea „Kalinin" din Moscova, iar pregătirea de specialitate a încununat-o cu obţinerea doctoratului. Înainte de a emigra, în 1987, a funcţionat în ţară ca profesor, la Novgorod; în urma unor schimburi de experienţă a ajuns în Franţa, unde a primit azil politic. După ce s-a stabilit la Paris, îşi continuă studiile cu un nou doctorat, despre Ivan Bunin, la Sorbona, şi o perioadă continuă să predea, la École Normale şi la Sciences-Po (facultatea de ştiinţe politice).

Deşi a avut o activitate literară susţinută, în limba franceză, recunoaşterea a venit abia în 1995, după publicarea *Testamentului francez*, care i-a consfinţit poziţia de scriitor francez de origine rusă, fiind recompensat cu numeroase premii literare de prestigiu. Credem că François Nourissier, preşedintele Academiei Goncourt, a surprins cel mai bine esenţa scriiturii lui Makine. Citîndu-l pe Nabokov, care, întrebat în ce limbă se simte mai în largul lui, răspundea: „mintea mea spune engleza, inima mea, rusa; urechea mea, franceza", academicianul francez afirma: „Makine, cred eu, ar răspunde că urechea lui alege rusa. El scrie într-o franceză precisă, căutată, presărată cu cîteva cuvinte rare, dar a cărei caracteristică rămîne o şiroire, un fluier, o muzică venită din rusă, aşa cum peisajele lui (...) tremură, dînd impresia unui miraj scînteietor, asemenea celor dăruite de orizonturile stepei"[1].

Apartenenţa la cele două universuri culturale l-a făcut să abordeze, în scrierile sale, teme de actualitate: exilul, ameninţarea morţii, dragostea, maturizarea sexuală, situaţia intelectualului care acceptă cu seninătate să devină un om simplu sub presiunea tăvălugului istoriei, căutarea identitară, demitizarea comunismului, Orient şi Occident, Franţa actuală ş.a. (în *Testamentul francez*, de pildă, reuneşte multe dintre aceste teme în povestea Charlottei Lemmonier, aparent un alter-ego al bunicii scriitorului, o franţuzoaică venită în Rusia ţaristă, dar care se trezeşte în Uniunea Sovietică, exilată mai apoi pe întinderile ei). În pofida tragismului care răzbate din multe dintre scrierile sale,

[1] *Apud* Virginia Baciu, *Andreï Makine – o voce aparte în romanul francez*, postfaţă la *Crima Olgăi Arbelina*, Editura Polirom, Iaşi, 2001, traducere de Virginia Baciu, p.284-285.

BDD-A24251 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:03:33 UTC)

Makine reuşeşte să contureze portrete luminoase, bine conturate, în pofida notei de mister, de irealitate ce le înconjoară. „European convins – spunea Virginia Baciu în postfaţa la *Testamentul francez* –, francofil şi francofon ca Puşkin şi Turgheniev, critic ca şi Tolstoi, al superficialităţii, frivolităţii saloanelor mondene franţuzeşti, dar, în plus, şi al inteligenţiei pariziene oportuniste, avid de notorietate şi de bani, Andreï Makine, deşi foarte tînăr, a devenit, prin gravitatea – atît de rusească – şi actualitatea temelor abordate, prin pledoaria pentru valorile spirituale, prin diversitatea structurilor narative împrumutate din literatura franceză a Epocii Luminilor şi din cea orientală, prin frumuseţea imaginilor occidentale şi orientale, prin stilul poetic şi insolita osmoză dintre rusă şi franceză şi, nu în ultimul rînd, prin vraja muzicalităţii ultimelor patru romane (...), unul dintre cei mai originali, mai profunzi şi mai renumiţi scriitori francezi contemporani" (p.295).

Ca şi în *Testamentul francez*, care i-a adus celebritatea, în *Pe vremea fluviului Amur* (1994) avem de-a face cu o iniţiere. Dar, cum se întîmplă la Makine, este o iniţiere deosebit de complexă: nu e vorba numai de maturizarea sexuală şi de primele experienţe pe care le are adolescentul Dmitri, poreclit, emblematic, Don Juan, ci şi de conştientizarea vremii în care se află, el şi cei doi prieteni ai lui. Romanul se desfăşoară într-adevăr în regiunea Siberiei – şi descrierea peisajelor, mai ales a celor hibernale din aceste locuri sînt într-adevăr extraordinare (să ne gîndim numai la aşezările îngropate literalmente în omăt după viscolele cosmice şi culoarele perpendiculare pe care le sapă oamenii pentru a revedea lumina soarelui – Makine demonstrează de pe acum marea sa calitate de peisagist, aşa cum se va vedea în mai toate scrierile sale). Acţiunea se petrece însă nu numai în spaţiul fluviului Amur, ci, mai ales, în timpul lui: vremea copilăriei, a adolescenţei, aduce după sine primii fiori ai dragostei şi formarea conştiinţei de sine (de aici şi jocul de cuvinte, posibil numai în franceză, în care, în titlu, apare numele *Amour* – personificare a dragostei, zeul dragostei –, dar şi variantă de redare a numelui propriu al fluviului siberian, *Amur*).

Cei trei tineri care se formează ca bărbaţi în această perioadă, în aceste locuri, au parte de numeroase experienţe extreme care duc, într-un fel sau altul, la maturizarea lor precoce: viaţa destul de grea din aceste locuri, prezenţa, ca o chemare spre alte lumi, a Transsiberianului, văzut mai bine cînd era blocat în zăpezile de aici, prezenţa prostituatei roşcate din gară cu promisiunile ei tainice, prezenţa tăcută a lagărului din apropiere, un loc necunoscut, generator de mituri pentru localnici, în general tributari demagogiei şi ideologiei sovietice, şoferii de camion, bărbaţi adevăraţi care, prin iresponsabilitatea lor, furnizau la rîndul lor poveşti incredibile pentru cei din partea locului.

Însă adevărata maturizare, dobîndirea conştiinţei de sine – temă extrem de dragă a lui Makine –, care se împleteşte, e adevărat, cu cea sexuală, o constituie conştientizarea, de către tineri, a diferenţelor dintre Orientul în care vieţuiesc (atît cel fizic, geografic, cît şi cel spiritual, prin identificare cu Rusia) şi Occidentul descoperit la cinema, prin filmele de aventuri care-l au ca protagonist pe Jean-Paul Belmondo. Ceea ce-i frapează cel mai mult pe tineri este deschiderea, sinceritatea, lipsa de prejudecăţi,

BDD-A24251 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:03:33 UTC)

trăirea unei vieţi lipsite de orice fel de încorsetare (inclusiv ideologică). De aici şi popularitatea incontestabilă a acestor filme, pentru toţi locuitorii orăşelului în care se proiectau, care aduceau un val de libertate, constituiau germenele protestului viitor. Tinerii acceptă mult mai uşor condiţia, îşi modelează comportamentul, visurile chiar după cel al eroului-superman din filmele cu spioni şi fete frumoase, a căror acţiune se petrece în locuri însorite, pline de poezie, mereu incredibile pentru spectatori. „De ce Belmondo?// Cu nasul lui turtit, semăna cu mulţi dintre noi. Viaţa noastră – taiga, votcă, lagăr – modela chipuri de genul acesta. Chipuri de o frumuseţe barbară ce răzbătea prin asprimea trăsăturilor chinuite.// De ce el? Pentru că ne aştepta. Nu ne abandona în pragul unui palat luxos, ci, graţie balansului său între vis şi cotidian, rămînea mereu alături de noi. Îl urmam în imaginabil.// Îl iubeam apoi pentru superba inutilitate a isprăvilor sale. Pentru absurdul voios al victoriilor şi cuceririlor sale. Lumea în care trăiam avea drept temelie ţelul apăsător al viitorului luminos. Eram cu toţi prinşi în sistem – ţesătoarea care se agita la cele o sută cincizeci de războaie de ţesut, pescarii care străbăteau cele paisprezece mări ale Imperiului, muncitorii forestieri care se angajau să taie an de an mai multă pădure. Progresul acela irezistibil marca ţelul prezenţei noastre pe planeta Pămînt. Simbolul ei suprem era conferirea de medalii la Kremlin. Pînă şi lagărul îşi găsea locul în acea armonie calculată – trebuia ţinuţi undeva şi cei nedemni, deocamdată, de marele proiect, şi inevitabilele deşeuri ale existenţei noastre paradisiace.// Dar a venit Belmondo cu isprăvile lui gratuite, cu performanţele lui fără scop, cu eroismul lui pentru nimic. Am văzut forţa care se admira fără a ţinti la un rezultat, strălucirea muşchilor ce nu încercau să depăşească recorduri de productivitate. Am descoperit că prezenţa trupească a omului poate fi frumoasă în sine! Fără nici un ţel mesianic, ideologic sau futurist. De-acum înainte ştiam că acea fabuloasă frumuseţe *în sine* se numea «Occident»”[1].

Mirajul Occidentului pare aici o poveste din copilărie, de mult uitată, care, mai tîrziu, la maturitate şi (mai ales!) în Franţa, stîrneşte nostalgia scriitorului. Pendularea lui Makine între Orient şi Occident, ca şi în cazul Ninei Berberova, se face într-un mod surprinzător: scriitorii doresc din toate puterile să fugă din Rusia orientală pentru a ajunge în leagănul civilizaţiei. Abia acolo primesc recunoaşterea de scriitori, în primul rînd universali, fiind identificaţi, paradoxal, aproape exclusiv prin filonul rus-oriental care este nelipsit din operele lor!

Romanul *Testamentul francez* (1995) este reprezentativ în acest sens, putînd fi receptat ca romanul formaţiei lui Makine ca scriitor şi exponent al culturii franceze, interesant şi prin perspectiva lui de pod ridicat între Est şi Vest, între Rusia şi Franţa, stîrnind, pe bună dreptate, interesul cititorilor francezi. Moştenirea franceză a naratorului, mai puţin genetică şi mai mult culturală, probabil asemănătoare cu cea a autorului, – se spune că Makine a avut într-adevăr o bunică franţuzoaică, asemeni Charlottei Lemmonier –, contestată iniţial, considerată o povară, mai apoi consolidată

[1] Ediţia românească, Humanitas, Bucureşti, 2006, traducere de Emanoil Marcu, p.102-103.

BDD-A24251 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:03:33 UTC)

de-a lungul timpului, este o mărturie cutremurătoare a unor indivizi din lumi, civilizaţii diferite aduşi împreună de vîrtejurile imprevizibile ale istoriei.

Asumarea „limbii strămaterne", cum o numeşte autorul, şi a francităţii, alături de căutarea identităţii şi a timpului pierdut fac ca acest prim roman important, un *Bildungsroman,* al lui Makine să fie mai personal, cu note de autentic. Conştientizarea dedublării între două limbi, două culturi, două ţări, de la copilărie la maturitate, este extrem de dureroasă pentru Alioşa, eroul romanului, care cu greu reuşeşte să se descurce în hăţişul bogăţiei informaţionale.

Pentru adolescentul fascinat de poveştile uneori miraculoase, alteori pline de o banalitate extrem de poetică ale bunicii, Franţa imaginară nu era decît o convenţie, o amintire indirectă, o sursă de inspiraţie pentru anecdote nesfîrşite bune de amuzat prietenii. Aceasta pentru că, la tot pasul, eroul are dovada, fără a conştientiza însă acest fapt, a faliei ce se creează între povestiri şi realitate, ducînd, evident, şi la schizofrenia lui: „Discuţia aceea ne-a readus la realitate. În jurul nostru se întindea imperiul enorm, deosebit de mîndru de explorarea cerului de nepătruns de deasupra capetelor noastre. Imperiul cu armata lui de temut, cu spărgătoarele de gheaţă atomice care spintecau Polul Nord, cu uzinele lui care, în curînd, aveau să producă mai mult oţel decît toate ţările din lume laolaltă, cu holdele lui de grîu care unduiau de la Marea Neagră pînă la Pacific... Cu stepa aceea fără de hotar.// Şi, în balconul nostru, o franţuzoaică ne vorbea despre barca ce străbătea un oraş mare, inundat, şi acosta la zidul unei clădiri... Am tresărit, încercînd să înţelegem unde eram. Aici? Acolo?"[1] Şi de aceea, periodic, în sufletul lui se trezeşte conştiinţa de sine, apartenenţa la acest popor atît de complex: „Rusia, asemenea unui urs după o iarnă îndelungată, se trezea în mine. O Rusie nemiloasă, frumoasă, absurdă, unică. O Rusie opusă restului lumii prin destinul ei tenebros" (p.169).

Între Vest şi Est se fac mai multe călătorii de recunoaştere, în care sînt prezentaţi, ca popor, cu trăsături de caracter şi comportament, francezi şi ruşi: Charlotte Lemmonier, născută aici din părinţi francezi, este atrasă ca un magnet de această ţară, care devine una de adopţie. Mama ei, Albertine, a confirmat natura ei magică: „aşa-i făcută ţara asta. Intri în ea uşor, dar de aici nu mai ieşi niciodată..." (p.75). Asta nu pentru că eroina chiar ar fi fost în imposibilitatea de a-şi regăsi familia spirituală din Franţa (nu aflăm nimic de nici o fugă eşuată), ci pentru că, aşa cum ne spune naratorul, nepotul ei, în pofida diferenţelor evidente de civilizaţie, de mentalitate, Charlotte se legase de aceste locuri şi dorea să le cunoască mai bine: „Charlotte se ivea sub cerul rusesc ca o extraterestră. Ea nu avea nimic comun cu istoria crudă a acestui imens imperiu, cu foametea, cu revoluţiile, cu războaiele civile... Noi, ruşii, nu aveam de ales. Dar ea? Cu privirea ei, cercetau o ţară de nerecunoscut, fiindcă era judecată de o străină, uneori naivă, adesea mai perspicace decît ei înşişi. În ochii Charlottei se oglindise o lume neliniştitoare şi plină de un adevăr spontan – o Rusie insolită pe care trebuia s-o descopere" (p.83-84).

[1] Ediţia românească, Editura Polirom, Iaşi, 2002, traducere şi postfaţă de Virginia Baciu, p.25-26.

BDD-A24251 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:03:33 UTC)

De partea cealaltă, nepotul ei, Alioşa, cel atît de fermecat de poveştile spuse în copilărie de bunică, cînd considera Franţa amintirilor, alături de sora lui, un spaţiu mitic, securizat, o lume a lor, conspirativă, în care puteau evada din faţa grozăviilor trecutului, la maturitate începe să piardă treptat din această notă de magie, dezvrăjit probabil şi de lecturile intense, documentate, despre Franţa şi francezi, ca reacţie la „discontinuităţile povestirilor impresioniste" ale Charlottei. Se produce o înstrăinare, atît de bunică, dar şi de obiectul adoraţiei lui copilăreşti, care nu este depăşită decît foarte tîrziu. Impresionant este finalul romanului, în care naratorul, conştientizînd diferenţa dintre Franţa reală, trăită de Charlotte şi mai apoi şi de el, după exil, şi cea livrescă, cea personală, dezvăluită în vacanţele petrecute la Saranza alături de bunică, încearcă să le pună împreună, să şteargă diferenţele dintre ele, să reconstituie întregul acum spart. Aşa cum recunoştea chiar Alioşa, în pofida frecventelor contestări ale acestui fapt, „Franţa nu mai era pentru mine o simplă colecţie de curiozităţi, ci o făptură sensibilă şi consistentă, din care, într-o zi, o fărîmă fusese grefată în mine" (p.105), cu libertatea, democraţia, spiritualitatea şi civilizaţia ei europeană.

Sufletul rus, ambivalent, este descris cu mare scrupulozitate, în tot ce are el mai rău şi mai bun. Alioşa, asemeni tizului său Karamazov, doreşte să se identifice cu tot ce e rusesc din aceeaşi speranţă că buna credinţă, frumuseţea, ispăşirea prin suferinţă vor salva pînă la urmă lumea. „În principiu, totul e permis (...). Şi, dacă Rusia mă subjugă e pentru că nu cunoaşte limite, nici în bine, şi nici în rău. Mai ales în rău (...).// Da, eram rus. Înţelegeam acum, destul de confuz, ce însemna asta. Să porţi în suflet toate acele fiinţe desfigurate de durere, satele carbonizate, lacurile îngheţate, pline de cadavre goale. Să cunoşti resemnarea unei turme omeneşti violate de un satrap. Şi oroarea de a te simţi părtaş la crima aceea. Şi dorinţa violentă de a interpreta din nou acele întîmplări din trecut – pentru a extirpa din ele suferinţa, nedreptatea, moartea (...). Să refaci Istoria. Să purifici lumea. Să izgoneşti răul. Să oferi adăpost tuturor acelor oameni în inima ta, pentru a putea să le dai drumul într-o zi, într-o lume eliberată de rău. Dar, pînă atunci, să împărtăşeşti durerea care îi macină. Să te urăşti pentru fiecare slăbiciune. Să împingi acest angajament pînă la delir, pînă la leşin. Să trăieşti absolut zi de zi pe marginea prăpastiei. Da, asta e Rusia" (p.174-175).

Între acceptare şi negare, ba a francităţii, ba a „rusităţii", Alioşa găseşte în final calea de mijloc care îi conturează, în ultimă instanţă, unicitatea, continuînd să penduleze între cele două extreme. În acest sens, într-un interviu din 1997 acordat editurii Gallimard, Makine critică perspectiva îngustă a imaginarului occidental, „pentru care Rusia este ori un infern, ori un paradis, subliniind că în romanele sale încearcă să redea ambivalenţa universului rusesc, în care infernul şi paradisul sînt complementare şi indisociabile"[1].

[1] *Apud* Virginia Baciu, *Andreï Makine între Orient şi Occident*, postfaţă la *Testamentul francez, ed.cit.*, p.288.

BDD-A24251 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:03:33 UTC)

Abstract

The paper discusses some features of Makine's novels from the point of view of cultural anthropology. The Russian-French writer is a good example of a bearer of two cultures in which he developped himself, Russian, by birth, and French, by education. Being in the same time a Western writer, a representative of Western literature with all its features, he is also a profound Russian writer while describing his childhood and life in a Russian manner (considerations about the Russian soul, the opposition East/West, Russia/ West Europe and so on).

BDD-A24251 © 2008 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:03:33 UTC)